

темы – неудовлетворенность жизнью, мечты об иной лучшей жизни, семейные отношения, дружба, предательство, и, конечно же, любовь. Недаром о чеховской «Чайке» говорят, что в пьесе «сто пудов любви!». Его Любовь многогранна – она безудержна и страстна, она наивна и преданна, нежна, но, в то же время, она – горька и безответна. В пьесах Чехова есть и выстрелы, и фейерверки, и шумные веселье вчера, и романтические встречи подлунной, и тишина – тишина пронзительная, звенящая, очень понятная, в которой чувствуется все то, что не сказать словами. Наверное, поэтому, каждый режиссер мечтает поставить своего Чехова, понять его по-своему. Драматург задает им вечные вопросы, а режиссеры, в свою очередь, продолжают искать ответы.

Источники и литература:

1. Гусарова М. Синдром Дяди Вани: классик и современники / М. Гусарова// Крымские ведомости. – 2011. - №110. С. 3
2. Касьяненко Л. Храм Мельпомены 2 / Касьяненко Л.Г – Симферополь : «Доля», 2010. 128 с.
3. Коломиец Р. Анатолий Новиков. Прогулки с командором/ Коломиец Р.Г. – Симферополь : ИД «Квадранал», 2003. 224 с.
4. Муратова Н. А. Разрешение конфликта в драмах и комедиях А.П. Чехова: дис. кандидата филологических наук / Муратова Наталья Александровна. – 190 с.
5. Новикова М. Крым театральный / Новикова М. – Симферополь : Крымиздат, 1961. 117 с.
6. Строева М. Н. Режиссерские искания Станиславского. 1898 – 1917/ Строева М. Н. – Москва : Издательство «Наука», 1973. 373 с.

Прилипченко Н.С.

УДК 745.52(091) (477.54/.62+477.52) “18/19”

НАРОДНЕ КИЛИМАРСТВО І КОЦАРСТВО СЛОБОЖАНЩИНИ В ДОРАДЯНСЬКУ ДОБУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).

Анотація. У статті розглядається історія розвитку кустарного килимарства та коцарства на Слобожанщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Аналізуються культурологічні аспекти килимарських промислів, дається характеристика найбільш важливих з них, показане різноманіття виробів народних майстрів-килимарів та коцарів, аналізуються локальні особливості промислів, визначається їхнє місце й роль в соціально-економічному, історико-культурному, традиційно-побутовому просторі Слобідської України.

Ключові слова: килимарство, коцарство, Слобідська Україна, народні майстри, художні промисли, кустарний осередок, історико-культурний простір.

Аннотация. В статье рассматривается история развития кустарного ковроделия и коцарства на Слобожанщине во второй половине ХІХ – начале ХХ ст. Анализируются культурологические аспекты ковродельческих промыслов, дается характеристика наиболее важных из них, показано многообразие изделий народных мастеров-ковроделов коцарей, анализируются локальные особенности промыслов, определяется их место и роль в социально-экономическом, историко-культурном, традиционно-бытовом пространстве Слободской Украины.

Ключевые слова: ковроделие, коцарство, Слободская Украина, народные мастера, художественные промыслы, центр развития кустарного промысла, историко-культурное пространство.

Summary. The article deals with the history of carpet weaving and blanket making in Slobozhanshchina in the second half of the 19th – early 20th centuries. It analyzes culturological aspects of carpet weaving crafts, describing the most important of them and shows the diversity of products of national master carpet-weavers and blanket-makers. Local features crafts are examined, their place and role are determined in the socio-economic, historical, cultural, traditional conditions of life of Slobidska Ukraine. Cultural aspects of the history of carpet weaving and blanket making are comprehensively covered in the Kharkiv province in the second half of the 19th – early 20th centuries. The development of artistic carpet weaving as an essential component of social and economic life, traditional domestic relations and popular culture of Slobidska Ukraine is comprehensively investigated and reconstructed. Cultural analysis of the historical destiny of folk art carpet weaving at the regional level is carried out. Nationwide and local features of Slobozhan's participation are defined in traditional carpet weaving and blanket making. The place and role of folk crafts manufacturing of carpet weaving and blanket making are defined more precisely in the Kharkiv province in the Ukrainian historical and cultural space in the second half of the 19th – early 20th centuries. To solve the task, the author used theoretical and methodological positions on the role of folk decorative applied art in Ukrainian the society proven and recognized by the scientists from different cultural, historical and historiosophical schools.

Keywords: carpet weaving, blanket making, Slobidska Ukraine, folk artists, arts and crafts, the handicraft centre, historical and cultural space.

Постановка проблеми. Килимарство та коцарство є важливим елементом національної культури українського народу. Дослідження історії і культури кустарного килимарства на Слобожанщині є актуальним завданням культурології і представляє значний науковий і практичний інтерес. Без детального дослідження килимарства та коцарства неможливо об'єктивно зрозуміти загальні тенденції національно-культурного та соціально-економічного розвитку Харківської губернії у досліджуваний період.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Багатьох аспектів розвитку килимарства і коцарства Харківської губернії протягом другої половини XIX – початку XX ст. у своїх дослідженнях торкалися І.С. Аксаков [1], А.В. Бабенко [2], Д.І. Багалій, Д.П. Міллер [3], А.К. Жук [7], А. Зарембовський [9], Б. Крижановський [10] та інші дослідники. Але зазначені праці загалом стосувалися історичного та технологічного аспектів розвитку художнього килимарства і коцарства на Слобожанщині. Таким чином, створена достатня опорна база для культурологічного вивчення розвитку промислу художнього виробництва килимів та коців на Слобожанщині.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні культурологічних аспектів процесу розвитку художнього кустарного килимарства та коцарства у другій половині XIX – на початку XX ст., як суттєвого компонента соціально-економічного життя, традиційно-побутових відносин та народної культури Слобідської України.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші письмові згадки про існування килимів на території України зустрічаються у подорожніх нотатках чужоземних мандрівників, ранньослов'янських літописах, народних билинах, історичних піснях та інших джерелах, які належать ще до X – XII ст. З цього часу до початку XX ст. основна частина мешканців України задовольняла власні потреби саморобними килимами. Усе це цілком відноситься і до Слобідської України, де протягом другої половини XVII – початку XX ст. виникли й динамічно розвивалися великі осередки килимарства та коцарства. Слобожанські ткані килими здавна користувалися заслуженою славою не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Цей район народного килимарства займав в Російській імперії провідне місце по виробітку традиційних українських килимів із чудовою композицією й колористичними рішеннями виробів. Розвитку народного килимарства на Слобожанщині сприяли природні умови. На неосяжних степових просторах можна було розводити багато овець, засівати великі площі коноплями і льном, що забезпечувало матеріальну базу для виготовлення килимів. Деякі види місцевих рослин, плодів дерев, мінералів і комах як природні барвники давали чудові фарби різних відтінків. На слобожанських землях почалося загальне піднесення творчих сил українського народу, що проявилось й у розвитку різних видів народного мистецтва та художніх ремесел.

Деякий час килимарство на Слобожанщині існувало як домашнє виробництво місцевих жителів для власного вжитку. Виготовлення килимів було в цей час виключно жіночим заняттям. Але вже на початку XVIII ст. народне килимарство на Слобожанщині в основному трансформувалося в дрібнотоварне виробництво, яким, поряд із жінками, стали активно займатись й чоловіки. Однією з форм виробництва килимів було так зване вотчинне килимарство, яке існувало при поміщицьких дворах-вотчинах. Воно виникло в умовах феодалізму з його замкнутим натуральним господарством, при якому поміщики більшість своїх побутових потреб задовольняли речами, виробленими селянками-кріпачками. Значного розвитку вотчинне килимарство набуло у XVII – XVIII ст. У своїй роботі над килимами кріпосні майстри спирались на місцеві народні традиції. Вони переносили з народного килимарства набуті віками технічні й художні навички ткання килимів, черпали з нього орнаментальні мотиви. Народні майстри-кріпаки створили багато килимів високої художньої і технічної якості, які були доскональними витворами мистецтва. До нас вони дійшли під назвою «панські». На більшості з них яскраво збереглися всі ознаки слобожанського народного килима [6, с. 41].

Поряд з поміщицькими вотчинними майстернями килими на Слобожанщині виробляли при багатьох жіночих та чоловічих монастирях, які мали крупні господарства. При багатьох монастирях діяли майстерні, в яких монахи займалися різними художніми ремеслами, зокрема килимарством. Відомо, що одна з килимарських майстерень знаходилася у Куряжському монастирі. Тут виготовлялися досконалі в художньому і технічному відношеннях ворсові килими, які не поступалися перед тогочасними уславленими килимами Персії. Один з таких килимів зберігається у Музеї українського народного декоративного мистецтва (м. Київ). У багатьох жіночих монастирях окремі монахині також займалися виробництвом килимів. Так, у звіті про Всеросійську сільськогосподарську і кустарно-промислову виставку, що відбулася у Харкові у 1889 р., вказувалося про присудження нагороди за килимові вироби монахині Сумського монастиря Євкарпії [4, с. 253].

Починаючи з кінця XVIII – початку XIX ст. різноманітні килими широко входять у побут усіх верств населення Слобожанщини. З судових скарг, заповітів, реєстрів інвентарю, описів майна та інших документальних джерел дізнаємося про наявність великої кількості килимів у монастирях і церквах, у поміщиків і духовенства, у заможніших міщан і селян. Причому килими завжди називалися поряд з найціннішими речами. З цього часу слобожанські килимарі виготовляли килими переважно на замовлення або для збуту на місцевих ярмарках [1, с. 338].

У процесі багатівікового вдосконалювання ручного килимарства народними майстрами Слобожанщини були вироблені численні типи килимів, художнє рішення яких тісно пов'язане з технікою їхнього виготовлення. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. слобожанські килими були досить різноманітними по технологічним прийомам виготовлення й підрозділялися на три основних види: довговорсові (коци), коротковорсові (махрові) й безворсові (гладкі). Центральні й північні райони Слобожанщини славилися своєрідними довговорсовими килимами – коцами, а південні та східні райони – безворсовими двосторонніми килимами. Народні майстри звичайно виготовляли килими із пряденої вовни, коноплі, льону та бавовни. Головним знаряддям виробництва килимів були вертикальні верстат («кросна» та «разбій») та горизонтальні ткацькі верстат досить простої конструкції, які виготовлялися самими майстрами з деревини [7, с. 26-28].

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. народні майстри Слобожанщини виготовляли найрізноманітніші килими як по техніці виконання, так і по художньому оформленню. Килимова тканина складалася з двох рядів ниток, що перепліталися й були розташовані перпендикулярно одна одній. При

тканині безворсових килимів нитки основи закривалися утоком. Кольорова нитка утоку, переплітаючись із нитками основи в певних місцях, брала участь у створенні візерунка. Тканина таких килимів була гладкою, а малюнок лицьової сторони ідентичний виворітній. Такі безворсові килими також називались двосторонніми [14, с. 364-368].

Серед усіх різновидів техніки кустарного килимарства найбільшого поширення на Слобожанщині набула ворсова техніка ткання. Слобожанські довговорсові килими – коци – відрізнялися тим, що їхня лицьова сторона складалася із дрібних вузликів вовняної пряжі, що зав'язувалися між каркасними утоками на кожних двох нитках основи. Різнобарвні вузли народні майстри зав'язували горизонтальними рядами по всій ширині килима й рівно підстригали, за рахунок чого на лицьовій стороні килима утворюється суцільна бархатиста поверхня. По вертикалі вузли розташовувалися рядами. Щільність ворсової тканини визначалася кількістю вузлів на квадратну одиницю виробу. Звичайне число вузлів вираховувалося на одному квадратному дециметрі килима. Чим більшою була ця цифра, тим вище щільність виробу. А чим вище щільність килима, тим більше можливості виконати складний візерунок. Щільність килима залежала від товщини застосовуваних ниток. Використання в ткацтві товстої пряжі вело до вироблення килимів низької щільності, і навпаки, чим тоншою була пряжа, тим вище щільність килимової тканини, густіше заповнення її лицьової поверхні пухнатими ворсинками. Колір ворсових вузлів майстер добирав відповідно до візерунків, що зображувалися на килимі [7, с. 26]. Уже до початку XIX ст. народні майстри Слобожанщини навчилися виготовляти довговорсові килими на досить високому технічному та художньому рівні, про що свідчать зразки, які зберігаються у харківських музеях.

Повсюдно на Слобожанщині коци спочатку використовувалися як плащі, а пізніше ними стали завішувати стіни, покривати скрині, ліжка, підлогу, сани тощо. Головним осередком кустарного виробництва коців став Харків, де коцарство виникло приблизно в кінці XVII ст., а вже до початку XVIII ст. в місті налічувалося кілька сотень коцарів, які щорічно виробляли значну кількість коців. За обсягом виробництва харківський коцарський промисел уже в той час займав перше місце в Україні. На території приміської Залопанської слободи коцарі заснували і заселили цілу вулицю, яка до сьогодні називається Коцарською.

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. ворсова техніка була популярною серед килимарів Харківської губернії, бо дозволяла створювати килими зі складними за формою та багатими за кольором візерунками. Такі килими набагато повніше виконували як утилітарні, так й естетичні функції. На місцевих ярмарках вони коштували набагато дорожче, ніж килими інших видів [2, с. 371-372].

На протязі багатоговікового розвитку мистецтва народного килимарства на Слобожанщині вироблялися характерні для різних видів килимів композиційні прийоми й орнаментальні рішення, тісно пов'язані з технікою виготовлення, застосовуваними матеріалами, призначенням. Часто килимова композиція будувалася на дотриманні ряду принципів побудови візерунка: симетричному, рапортному або вільному розташуванні орнаментальних форм на площині килима. Яким би не був принцип побудови візерунка в килимовій композиції, всі елементи декору були рівноважені в масштабних співвідношеннях і об'єднані колористичним рішенням візерункової площини. Ритмічний лад орнаменту був тісно пов'язаний з характером стильового трактування декоративних форм [5, с. 162].

У досліджуваній період слобожанські кустарі виготовляли килими різноманітної орнаменталі, серед яких найпоширенішими були килими з орнаментом двох основних видів: геометричним і рослинним. На Слобожанщині візерунки килимів створювалися й видозмінювалися протягом трьох сторіч. Використання майстрами у власних композиціях візерунків, що полюбилися їм, не було сліпим повторенням побаченого – жива творча думка доповнювала, трактувала по своєму смаку широко відомі килимові орнаменти. У результаті народними майстрами Слобожанщини було створено безліч варіантів композиційних і орнаментальних рішень.

На Слобожанщині геометричний орнамент звичайно складався із прямокутників, трикутників, ромбів, квадратів, кіл, гачкоподібних, зигзагоподібних форм. У візерунках килимів ці форми сполучалися в різних комбінаціях і пропорційних співвідношеннях, чим досягалось орнаментальне багатство народного килимарського мистецтва. Примітно, що кожна форма геометричного візерунка, як правило, мала свій провідний колір, відокремлюваний від кольору іншого візерунка одним або декількома контурами. Дуже часто кустарі виготовляли різноманітні за композицією і колоритом килими з ритмічним укладом стилізованих квітів, листя та інших елементів [10, с. 19-22].

Одним з розповсюджених серед слобожанських народних майстрів прийомів зображення рослинного орнаменту було світлотіньове (умовно-об'ємне) пророблення малюнка. Другий прийом використання рослинних форм полягав у площинному зображенні мотивів. Площинне зображення дозволяло народним майстрам виявити структурну красу силуету кожної окремої деталі, узагальнити форму рослини й відбити найхарактерніші ознаки. Площинному рішенням відповідав й розподіл кольору в мотиві, кожна деталь орнаменту мала локальний колір. По пам'яті виконуючи той або інший візерунок, слобожанські килимарі бачили його в майбутньому килимі таким, яким він повинен бути (крупнішого або дрібнішого масштабу, простої або складної розробки), а також місце й роль візерунка в сполученні з іншими в загальній композиції килима. У процесі створення малюнка слобожанський килимар намагався виткати краще, гарніше, ошатніше, ніж той килим, котрий він вже колись ткав або десь бачив [11, с. 389-390].

В Харківській губернії другої половини XIX – початку XX ст. впродовж тривалого періоду паралельно існувало кілька форм виробництва килимів для різних верств слобожанського населення. Наприкінці XIX ст. на українських ринках поряд з місцевою килимовою продукцією з'явилися значно дешевші килими фабричного виробництва, які поступово стали витісняти з ужитку домоткані вироби. У зв'язку з широким

розповсюдженням народного килимарства та ускладненням збуту кустарних виробів з-поміж килимарів виділилися найбільш спритні, які скуповували у виробників килими та вигідно перепродували їх споживачам. Діяльність таких комерсантів-посередників негативно позначилася на стані килимарського промислу, а згодом призвела до його занепаду. Тому наприкінці XIX ст. земство та інтелігенція Харківської губернії вживали заходів щодо відродження народного художнього килимарства. Особливо результативною була діяльність Вовчанського та Золочівського повітових земств, унаслідок якої у Вовчанську (1898 р.), Золочеві (1895 р.) та деяких інших слободах були засновані зразкові килимарські майстерні та артілі. У цих майстернях жінки отримували професійну освіту і згодом ставали інструкторами, які опікувалися килимарським промислом. Земством надавалася допомога килимаркам й у виробництві та реалізації килимів. Організовувалися експедиції по слободам і селам з метою вивчення і збирання рідкісних старовинних зразків килимарських виробів [8, с. 41].

До початку XX ст. окремі форми виробництва килимів в Харківській губернії занепадають або зникають зовсім. Як правило, припиняли свою діяльність килимарські мануфактури та артілі, які базувалися на ручній праці з примітивними способами виробництва і не могли перерости у фабрики. Внаслідок розорювання під зернові культури та буряки великої частини вільних земель в селянських господарствах різко зменшилося поголів'я овець, а отже, й виробництво основної сировини для килимарства – вовни.

«Статистический листок» 1883 р. повідомляв, що за останні 25 років харківський коцарський промисел знизився в шість разів. Якщо у 1858 р. в місті виготовлялося 25 тис. коців, то в 1883 р. – лише 4 тис. [12, с. 3]. Головними причинами занепаду були: конкуренція з привізними килимами фабричного виробництва, різке подорожчання матеріалу і непропорціональне підвищення цін на коци, монополія в торгівлі. В зв'язку з підвищенням цін на матеріал собівартість килима-коца значно збільшилася, що призвело до скорочення заробітку коцарів. Важливою причиною занепаду харківського коцарського промислу було також зменшення попиту на ці вироби [13, с. 39-41].

Усе вищезазначене сильно ослабило розвиток коцарського промислу на Слобожанщині. Якщо в період розквіту промислу коцарством у Харкові займалось кілька сотень господарств, з яких деякі мали до двох десятків найманих робітниць, то наприкінці XIX ст. коці і попони виготовляли всього 75 майстринь, причому тільки 25 працювали постійно, а решта – тимчасово. Найманих робітниць вже не тримали, а працювали особисто або сім'ями. Крім того, швидкий розвиток промисловості став забирати багато робочих рук. При можливості знайти роботу з відносно великим заробітком коцарський промисел ставав не вигідним. В 1920-х роках кустарне виробництво коців у Харкові майже зовсім припинилося [7, с. 39-42].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Народне килимарство та коцарство Слобідської України розвивалося у другій половині XIX – на початку XX ст. на багатовікових традиціях виробництва килимів, успадкувало як техніку ткання килимів, так і основні принципи їх художнього оформлення. Протягом досліджуваного періоду виготовлення килимів було одним з найбільш поширених видів господарської діяльності українських кустарів та селян і було розповсюджене майже в усіх місцевостях Слобідської України. У кожній слободі й селі виготовлення килимів мало свою багатовікову історію та глибокі традиції. Слобожанське килимарство стало одним із найважливіших елементів національної культури українського народу. У подальших дослідженнях ми плануємо культурологічний аналіз інших текстильних промислів Харківської губернії.

Джерела та література:

1. Аксаков И. С. Исследования о торговле на Украинских ярмарках / И. С. Аксаков. – СПб. : Тип. Императорской АН, 1858. – 390 с.
2. Бабенко В. А. Коцарство в Харьковской губернии / А. В. Бабенко // Труды XII Археологического съезда в Харькове. – М. : Тип. В. И. Воронина, 1902. – Т. 3. – С. 371-372.
3. Багалея Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования : В 2 т. / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. – Х.: Харьков. книж. фабр. им. М. В.Фрунзе, 1993.– Т. 2. – 982 с.
4. Всероссийская сельскохозяйственная выставка. – Х. : Тип. Каплана и Бирюкова, 1889. – 549 с.
5. Ежегодник кустарной промышленности / Под ред. Е. Д. Максимова. – СПб.: Тип. «Энергия», 1915. – Вып. 5. – 289 с.
6. Ежегодник промышленности и торговли. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1912. – 271 с.
7. Жук А. К. Українські народні килими (XVII – поч. XX ст.) / А. К. Жук. – К.: Наук. думка, 1966. – 151 с.
8. Журнал Сопещания о нуждах кустарных промыслов. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1905. – 96 с.
9. Зарембовський А. История и техника тканья украинских килимов / А. Зарембовський // Материалы по этнографии. т. III. Вып. первый.– Ленинград : Изд. гос. рус. музея, 1926. – С. 1-18.
10. Крыжановский Б. Орнамент украинских и румынских килимов / Б. Крыжановский // Материалы по этнографии. т. III. Вып. первый.– Ленинград: Изд. гос. рус. музея, 1926. – С. 9-44.
11. Свод статистико-экономических сведений по хозяйству России и иностранных государств. – СПб. : Тип. В.Киршбаума, 1915. – 611 с.
12. Сокольский Н. Падающий в Харькове коцарский промисел/ Н. Сокольский // Харьковские губернские ведомости. – 1889. – 4 мая. – С. 3.
13. Статистический листок. – 1883. – №3. – С. 39-41.
14. Традиционный промысел харьковских коцарей // Киевская старина. – 1886.– С. 364-368.